

УДК 930-021.111(47+57):338.439.02(430:477)''1918''

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-36-Malynovsky>

Borys Malynovsky

Candidate of Historical Science, Associate Professor, postdoctoral, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

e-mail: malinovskiyboris73@gmail.com

Bibliographic description of the article: Malynovsky, B. (2025) Soviet propaganda narrative of German troops' procurement activities in Ukraine (1918). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 36, 15–25. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-36-Malynovsky>

SOVIET PROPAGANDA NARRATIVE OF GERMAN TROOPS' PROCUREMENT ACTIVITIES IN UKRAINE (1918)

Abstract. *The purpose of the study is to determine how procurement measures by German troops in Ukraine during the period of the Central Rada and the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky are characterized in the works of Soviet historians.*

The scientific novelty *lies in the fact that for the first time, within the framework of a special research, the question of the assessment by Soviet historiography of the role of German troops in the procurement campaign in Ukraine (1918) has been considered.*

Conclusions. *In 1918, Germany and Austria-Hungary sent their troops to Ukraine, satisfying the request of its government for armed assistance against the Bolsheviks. While in Ukraine, the military aid forces also performed some non-combat functions. In particular, they procured food (for their own needs and for export to their countries). During the procurement process, excesses sometimes occurred. The military did not pay the owners of requisitioned property or paid little, or issued incorrect receipts. Based on reports of such cases, Soviet historiography created the concept of "German plunderers", claiming that the troops of the Central Powers in 1918 subjected Ukraine to cruel devastation, completely ravaging the Ukrainian countryside. The works of Soviet historians on the activities of German troops in Ukraine in 1918 were silent about the fact that these cases were not the norm, but a violation, not the rule, but an exception, and significantly exaggerated their prevalence. This simple and understandable point of view was actively instilled by propaganda throughout the Soviet period. In addition to numerous publications on historical topics, it was presented in many other types of texts, for example, in the works of Soviet writers.*

Keywords: *Soviet propagandists, propaganda, ideology, German troops in Ukraine (1918), Ukrainian peasantry, food policy, procurement.*

Борис Малиновський

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

malinovskiyboris73@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Малиновський Б. Радянська пропагандистська оповідь про заготівельні заходи німецьких військ в Україні (1918). *Український селянин*. 2025. Вип. 36. С. 15–25. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-36-Malynovsky>

РАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ОПОВІДЬ ПРО ЗАГОТІВЕЛЬНІ ЗАХОДИ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНІ (1918)

Анотація. Мета дослідження – з'ясувати, як радянська пропаганда відображала заготівельні заходи німецьких військ в Україні 1918 р.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в межах спеціального дослідження розглянуто питання про оцінку радянською історіографією ролі німецьких військ у заготівельній кампанії в Україні (1918).

Висновки. У 1918 р. Німеччина й Австро-Угорщина направили в Україну свої війська, задовольнивши прохання її уряду про збройну допомогу проти більшовиків. Перебуваючи в Україні, сили військової допомоги виконували й деякі небойові функції, зокрема провадили заготівлю продовольства (для власних потреб і для вивозу до своїх країн). Під час заготівлі подекуди відбувалися ексцеси – військові не платили власникам за реквізоване майно або платили мало, видавали неправильно оформлені квитанції. Грунтуючись на повідомленнях про такі випадки, радянська історіографія створила концепт «німців-грабіжників», стверджуючи, що війська Центральних держав у 1918 р. жорстоко спустошили Україну, геть розорили українське село. Праці радянських істориків про діяльність німецьких військ в

Україні в 1918 р. замовчували, що зазначені випадки були не нормою, а порушенням, не правилом, а винятком, і значно перебільшували їх поширеність. Проста й зрозуміла ця точка зору активно насаджувалася пропагандою протягом усього радянського періоду. Крім численних публікацій на історичну тематику, вона була представлена у багатьох інших видах текстів, наприклад, у творах радянських письменників.

Ключові слова: радянська історіографія, пропаганда, ідеологія, німецькі війська в Україні (1918), українське селянство, продовольча політика, реквізіція.

Постановка проблеми

Однією з тем, яку історики в Українській Соціалістичній Радянській Республіці/Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УСРР/УРСР, 1919–1991) розглядали найохочіше й найчастіше, була «німецько-австрійська інтервенція й боротьба проти неї українського народу»¹ – перебування військ Австро-Угорщини й Німеччини на території Української Народної Республіки і Української Держави (1918). На цю тему лише до кінця 1960-х рр. вийшло понад двісті публікацій². У результаті таких активних зусиль була створена оповідь, яка пояснювала всі аспекти діяльності військ Центральних держав на українських теренах: давала відповіді на питання про її цілі, характер, напрями, методи, наслідки. Вона розкривала й особливості заготівельної практики військ.

Чи має цей виклад пізнавальну цінність? Чи можна вважати правильними його положення й висновки? Зокрема, чи заслуговує на довіру те, що радянські історики написали про участь німецьких військових у заготівлі продовольства? Адже праці радянських авторів, присвячені новітній історії України, зараз здебільшого ігнорують, бо ці твори, як плід ідеології й пропаганди, а не науки, просто некорисні – не висвітлюють минуле, не прояснюють неясне в ньому. Можливо, розгляд зазначеної теми радянською історіографією був тим нечастим випадком, коли вона показала наукову функціональність: наважилася поставити перед собою суто дослідницьке завдання й змогла дати йому раду – виявилася спроможною відтворити історичну реальність?

Аналіз досліджень і публікацій

Точка зору радянських істориків на соціальні й політичні процеси в Україні 1918 р. (зокрема, на діяльність німецьких військ) проаналізована в наукових роботах із історії України 1918 р.³ Однак предметом спеціальної наукової розвідки оцінка радянськими авторами заготівельних заходів німецьких військ в Україні 1918 р. ще не була. Тому таке дослідження є актуальним.

Мета статті

Мета дослідження – визначити, як у радянській пропагандистській оповіді з історичної тематики відображено заготівельні заходи німецьких військ періоду Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського (1918).

Виклад основного матеріалу

Зміст оповіді. Розповідь радянських істориків про заготівельні заходи австро-угорських і німецьких армійців в Україні 1918 р. складалася з кількох положень. Центральною була теза про грабівницький характер дій військових. До цього основного твердження додавалися тези-уточнення, покликані пояснити, як власне відбувалося пограбування. Зазначалося, що визиск тривав протягом усього часу перебування австро-угорських і німецьких військ в Україні; становив основний зміст їхньої діяльності тут; супроводжувався надзвичайно жорстокими репресіями; зачіпав переважно бідних, а багатих оминав; поширювався насамперед на продовольчі товари, але взагалі-то стосувався усього цінного; призвів до повного розорення країни⁴.

1 Хмель І. (Ред.). Історіографія історії Української ССР. Київ: Наукова думка, 1987. С. 273.

2 Тичина В. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. Харків: Видавництво Харківського університету, 1969. С. 3.

3 Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. Київ: Нічлава, 1997. С. 10–12; Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ, 2016. С. 32, 33; Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 29, 30 та ін.

4 Премыслер І. К історії германської окупації на Україні в 1918 г. *Под марксистско-ленинским знаменем*. 1936. № 3. С. 29, 32, 33; Премыслер І. Германская оккупация на Украине в 1918 году. *Исторический журнал*. 1938. № 1. С. 78; Лавров П. Разрушение

Зокрема, так заходи німецьких військових заготівельників («викачку хліба з України»⁵) було зображено в роботах професора Київського державного університету Ю. Білана. У книзі «Вітчизняна війна українського народу проти німецьких окупантів у 1918 році» (1960) він писав: «Окупувавши Україну, австро-німецькі колонізатори вже з першого дня почали безсоромно грабувати національні багатства українського народу, руйнувати промисловість і сільське господарство. [...] Грабіжники забирали останні мізерні запаси, останній фунт хлібу, залишаючи народ без продуктів, прирікаючи трудящих міста й села на голодну смерть. [...] Німецькі й австро-угорські окупанти безпощадно розправлялися з селянами за найменшого прояву спротиву або прихованого саботажу, вдаючись до нечуваної жорстокості й звірств. [...] Грабунок українського села з кожним днем посилювався. [...] Окупанти забирали в селах все, до останньої жмені зерна й останньої курки, прирікаючи селян на голод. [...] Панування німецьких окупантів на Україні в 1918 р. було тяжким ярмом для українського народу»⁶.

Власні судження автори радянських публікацій підкріплювали цитатами з історичних джерел (переважно зі скарг постраждалих або з повідомлень тогочасної преси) та фактичними прикладами. Так, у статті професора Львівського державного університету Г. Глядкової «Партизанський рух на Півдні України (Херсонщині) проти австро-німецьких окупантів у 1918 р.» (1955) було згадано про спробу коменданта міста Маяки в серпні 1918 р. реквізувати 16 тисяч пудів зерна й 2 тисячі пудів соломи в мешканців села Калаглія Одеського повіту, незважаючи на те, що вони «сильно постраждали від неврожаю у 1918 р. і отримували продовольчу допомогу»⁷.

Описуючі дії австро-угорських і німецьких військ в Україні 1918 р., радянські автори ототожнювали грабунок і реквізицію. Непідготовлена людина не бачила тут розбіжностей, засвоюючи думку, що це одне й те саме. Однак обізнаний читач був свідомий, що насправді йшлося про різні речі, адже реквізиційне вилучення, по-перше, відбувається законним шляхом і, по-друге, є примусовим, але не безкоштовним – власника без згоди позбавляють майна, однак виплачують його вартість.

Для такого розумного читача радянські тексти містили доводи про те, що в Україні в умовах «встановленого німецькими окупантами режиму насильства й свавілля»⁸ різниці між пограбуванням і реквізицією не існувало. Наголошувалося, що в одних випадках плату давали, але суто символічну, в інших – власників дурили, вручаючи неправильні розписки, ще в одних – силою відбирали продукти й речі, лише формально називаючи це безоплатне вилучення реквізицією. «Окупанти встановили так звані тверді, а по суті грабіжницькі ціни на продукти, що «купували» в селян. [...] На той час, у період воєнної розрухи і великої нестачі продовольства, ці тверді ціни були зовсім мізерні, вони вели селянське господарство до розорення. Але окупанти за реквізоване майно часто не платили селянам навіть за цими мізерними цінами», – стверджував Ю. Белан⁹.

У колективній праці «Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр.» (1967) було зазначено: «Оскільки селяни рішуче відмовлялися продавати хліб окупантам та їх гетьманським посібникам, єдиним методом заготівель продовольства стали грабіжницькі реквізиції. [...] Реквізуючи продовольство, худобу та фураж, інтервенти іноді видавали населенню квитанції, які нібито мав сплатити гетьманський уряд. При цьому вони нерідко

сельского хозяйства и ограбление крестьянства Украины германскими оккупантами в 1918 году. *Історичний збірник № 2 Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 1949. С. 181–203; Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. С. 63–86; Павлюк П. (Укл.). Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1967. Т. 1. С. 363–373; Петров В. Отражение Страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году. Москва: Наука, 1980. С. 255, 256, 264 та ін.

5 Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Киев: Издательство Киевского университета, 1960. С. 164.

6 Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Киев: Издательство Киевского университета, 1960. С. 162, 169, 171, 178.

7 Глядковская А. Партизанское движение на Юге Украины (Херсонщине) против австро-немецких оккупантов в 1918 г. *Наукові записки Львівського Державного Університету імені Івана Франка*. 1955. Том 36. Серія історична. Вип. 6. С. 17.

8 Никольников Г. Брестский мир и Украина. Киев: Наукова думка, 1981. С. 109.

9 Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Киев: Издательство Киевского университета, 1960. С. 171.

обманювали селян, користуючись їх неписьменністю і незнанням німецької мови. Беручи, наприклад, корову або свиню, загарбники у розписці зазначали, що взяли курку. Найчастіше, реквізуючи продовольство, інтервенти взагалі ніяких квитанцій і розписок не давали»¹⁰.

Зміст написаних радянськими істориками текстів про вчинене німецькими арміяцями «пограбування населення шляхом масових реквізицій»¹¹ був в основному однаковим. Усі вони – від перших спеціальних робіт про «діла німецьких імперіалістів 1918 року»¹², виданих у 1930-х рр.¹³, до останніх, що побачили світ напередодні розпаду Радянського Союзу¹⁴, – пропонували читачеві одні й ті ж положення. Набір цитат і прикладів також переважно збігався.

Відхилення від загального «канону» були, але не суттєві. Наприклад, український радянський історик Г. Заставенко в свою книгу «Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р.» (1959) вставив фрагмент із доповіді земської управи Солонянської волості Катеринославського повіту 24 вересня 1918 р. про те, що «австрійські військові загони, [...] не зважаючи на протести і прохання місцевих властей», спішно вивозили хліб, реквізований «в економіях землевласників та у селян»¹⁵. Ця цитата підтверджувала один із головних змістових блоків радянської розповіді про реквізиційну кампанію 1918 р. – тезу про її великий розмах, але водночас містила елемент «крамоли». Він полягав у згадці про економію – «поміщицькі господарства капіталістичного типу», «споряджені й постачені усім потрібним для ведення організованого господарства»¹⁶. Тобто, всупереч тезі про те, що жертвами «нешадного грабування продовольства»¹⁷ ставало лише селянство, цитоване джерело свідчило – реквізиції охоплювали не лише селянські, а й поміщицькі господарства.

Прагнучи висловити засудження, радянські автори заповнювали виклад промовистими епітетами – писали про грабіж цинічний, безсоромний, зухвалий, нещадний, неймовірно зажерливий, кричуще свавільний. Стиль часом нагадував казки про жадливіх істот. Приміром, у книзі А. Лихолата (співробітника керівних структур Комуністичної партії, а потім – співробітника Інституту історії України Академії наук УРСР) «Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.)» (1954) було зазначено: «Вдень і вночі гасали українськими містами й селами німецькі розбійники та їхні посіпаки – буржуазні націоналісти, коячи грабунки і нещадно придушуючи найменші прояви протесту українських робітників і селян»¹⁸.

Характеризуючи «панування німецьких загарбників на Україні»¹⁹ у 1918 р., радянські автори вдавалися до історичних порівнянь. Насамперед проводили паралель із нацистською окупацією України 1941–1944 рр., обстоюючи думку про повну тотожність двох «німецьких навал». Так, академік Академії наук СРСР І. Мінц у передмові до збірника документів «Розгром німецьких загарбників у 1918 році» (1943) зазначав: «За чверть століття існування радянської влади німецький імперіалізм удруге нападає на Радянський Союз. Перший німецький напад стався у 1918 р.». Тоді вперше, – писав І. Мінц, – «німецькі хижачи встано-

10 Павлюк П. (Укл.). Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1967. Т. 1. С. 359.

11 Лавров П. Разрушение сельского хозяйства и ограбление крестьянства Украины германскими оккупантами в 1918 году. *Исторический сборник № 2 Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 1949. С. 183.

12 Премыслер И. К истории германской оккупации на Украине в 1918 г. *Под марксистско-ленинским знаменем*. 1936. № 3. С. 27.

13 Премыслер И. К истории германской оккупации на Украине в 1918 г. *Под марксистско-ленинским знаменем*. 1936. № 3. С. 29, 32, 33; Премыслер И. Германская оккупация на Украине в 1918 году. *Исторический журнал*. 1938. № 1. С. 78.

14 Поляков Ю., Шишкин В., Мухачев Ю., Спирин Л., Волков Ф. Антисоветская интервенция и ее крах. 1917 – 1922. Москва: Политиздат, 1987. С. 26, 27, 185.

15 Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. С. 75.

16 Білодід І. (Ред.). Словник української мови. Т.2. Г–Ж. Київ: Наукова думка, 1971. С. 459; Ушаков Д. (Ред.) Толковый словарь русского языка. Т. 4. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1940. С. 1401.

17 Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. С. 81.

18 Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954. С. 96.

19 Премыслер И. Германская оккупация на Украине в 1918 году. *Исторический журнал*. 1938. № 1. С. 78.

вили на окупованих радянських землях режим безмежного грабунку і надзвичайно жорстокого насильства»²⁰.

Іншим схожим явищем вважався напад монголів на Русь. «Окупаційний режим германців на Україні, методи закабалення українського народу багато в чому повторювали методи татар XIII – XIV століть», – писав у статті «Німецька окупація на Україні в 1918 році» співробітник Інституту історії України Академії наук УРСР І. Премислер²¹. Завдяки таким зіставленням радянська пропагандистська історіографія переносила негатив, пов'язаний із нацистами й Ордою, на німецькі війська в Україні 1918 р., додаючи в такий спосіб чорної барви в створюваний нею образ цих військ.

Більшість радянських історичних публікацій про «контрибуції, реквізиції і усілякі інші побори»²² в Україні 1918 р. була написана істориками, що працювали в УСРР/УРСР. Однак крім праць українських радянських істориків оповідь про встановлений «німецько-австрійськими інтервентами [...] режим колоніального пригноблення, грабежу, терору, насилля»²³ містили роботи їхніх російських колег²⁴, а також загальносоюзні видання – такі, як присвячений подіям 1918 р. 3-й том «Історії громадянської війни в СРСР» (1958)²⁵.

Академічний виклад збігався з навчальним. Зокрема, підручники для середньої школи, підготовлені українськими радянськими істориками, повторювали те, про що йшлося в монографіях і статтях. Так, у посібнику з історії радянської України для 9-го й 10-го класів, написаному викладачами Київського державного університету Ф. Лосем і В. Спицьким (1968), знаходимо параграф про те, як «близько 450 тис. австро-німецьких загарбників вторглися на Україну», як до Австро-Угорщини й Німеччини «йшли ешелони з хлібом, м'ясом, салом, маслом, цукром і промисловою сировиною», як, «прикриваючись гетьманським урядом» (а до нього – Центральною радою), «окупанти продовжували грабувати Україну»²⁶.

Оповідь і дійсність. Чи відповідав реальності створений радянськими істориками образ «німця-грабіжника» в Україні 1918 р.?

Відповідав, проте тільки частково. Дійсно, грабунки німецьких військовиків були непоодинокими й тривали увесь час їх перебування в українській державі. Правда й те, що реквізиція через оборудки з розписками й внаслідок незаконного заниження закупівельної ціни нерідко перетворювалася на конфіскацію – безоплатне примусове вилучення. Безспірно, вилучення майна без згоди власника (а тим більше з нееквівалентною компенсацією чи взагалі без компенсації) спричиняло велике обурення й налаштовувало українське суспільство проти військ Центральних держав²⁷.

Водночас хибним є уявлення, що грабунки й конфіскації відповідали нормативному порядку й становили основний напрям військової заготівельної практики. Насправді подібні дії були не нормою, а, навпаки, порушенням.

У березні 1918 р. верховне командування надіслало німецьким військам в Україні розпорядження не допускати безоплатного вилучення зерна в населення²⁸. Грунтуючись на

20. Митин М., Минц И. (Ред.). Разгром немецких захватчиков в 1918 году. Москва: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1943. С. 5, 8.

21. Премислер И. Германская оккупация на Украине в 1918 году. *Исторический журнал*. 1938. № 1. С. 75.

22. Раковский Н. Крах австро-германской оккупации на Юге Украины в 1918 г. *История СССР*. 1961. № 2. С. 139.

23. Рибалко И. (Ред.). Гражданская война на Украине 1918–1920: Сборник документов и материалов. Киев: Наукова думка, 1967. Т. 1., Кн. 1. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. С. XVIII.

24. Поляков Ю., Шишкин В., Мухачев Ю., Спириин Л., Волков Ф. Антисоветская интервенция и ее крах. 1917–1922. Москва: Политиздат, 1987. С. 26, 27, 185 та ін.

25. Петров Ю. (Руков. авт. группы). История гражданской войны в СССР. Т. 3. Упрочение Советской власти. Начало иностранной военной интервенции и гражданской войны (ноябрь 1917 г. – март 1919 г.). Москва: Госполитиздат, 1958. С. 438–441.

26. Лось Ф., Спицкий В. История Украинской ССР. Пособие для 9–10 классов. Киев: Радянська школа, 1970. С. 76, 77.

27. Лободаев В. (Ред.) Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. Харків: КСД, 2017. С. 69–72; Малиновская Т., Малиновский Б. Войска Центральных держав в Украине (1918 г.): нарушения и материальный ущерб. *Сучасні дослідження з німецької історії*. 2018. С. 102–108; Malynovsky V. Procurement activities of German troops in Ukraine (February–April 1918). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2025. Вип. 36. С. 100–112.

28. Fedyshyn O. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918. New-Brunswick; New Jersey: Rutgers University Press, 1971. P. 113, 114; Кураев О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрям. Київ, 2009. С. 278.

цій директиві, командири розташованих в Україні частин своєю чергою видали настанови не чинити конфіскацію. Наприклад, підрозділам зі складу корпусу генерала К. Кнерцера було наказано «уникати застосування сили при придбанні продовольства, а також видавати реквізиційні квитанції»²⁹.

Війська мали або отримувати потрібні продукти й речі від українських органів влади, або купувати у власників і в торговців за ринковими цінами. Лише в крайньому випадку, коли зазначених можливостей не було, дозволялося чинити реквізицію. У заяві головного командування німецьких військ в Україні щодо цього йшлося: «Військам [...] неможливо доставляти харчування з Німеччини, а тому вони мусять се одержувати од [...] України [...]. Але се може відбуватись лише законним шляхом. А тому військам наказано так: Харчування, як тільки се як-небудь можливо, купляти і зараз же платити. Коли купити неможливо, то добування харчування мусить відбуватися через посередництво [українських] органів влади. Лише тоді, коли не мається ніяких органів влади, або вони одмовляють, військо мусить, закликавши толмача, звернутися безпосередньо до населення, аби його умовити доставити військові усе, чого воно потребує». У цій заяві не було сказано прямо, але дано зрозуміти, що у випадку, коли умовити не вдасться, війська чинитимуть примусове вилучення: збройні сили, «що ведуть війну, дійсно обтяжують населення» і «уникнути сього неможливо». Однак у будь-якому разі за вилучене майно мали бути видані правильно оформлені розписки («по можливості на українській мові, обов'язково з печаттю і підписами»)»³⁰.

Від другої половини 1918 р. військам Центральних держав взагалі заборонили самочинно здійснювати заготівельні заходи. У структурі українських органів влади була створена установа, наділена виключним правом чинити заготівлю, – Державне хлібне бюро. Головний принцип організації заготівлі й постачання, запровадженої після початку роботи цієї установи, був таким: «Запаси [...], необхідні для забезпечення українських військ, [крім того для забезпечення] військ Центральних держав, що перебувають на Україні, українських міст, промислових округів, залізничних службовців, а також призначені для вивозу [за кордон] лишки мають бути поставлені виключно Державним Хлібним Бюро. Самостійні закупівлі [за вільними цінами] й реквізиції з боку військ Центральних держав мають бути, якщо це ще не сталося, призупинені»³¹. Австро-угорські й німецькі війська, згідно з наказами командування, відтепер могли провадити реквізицію тільки за участі українських посадовців³².

Заборона чинити несанкціоновані вилучення не була формальністю – її дотримувалися на практиці. Так, офіцер української армії (один із командирів Запорізької дивізії) О. Шаповал наголошував у спогадах: «Посуваючись [навесні 1918 р.] разом з німецькими збройними силами на Схід України, я дуже пильно стежив за поведінкою німців і австрійців під час цього походу. І я рішуче заявляю (і хай це занотують майбутні наші історики), що на тим [...] напрямку [...] (Київ – Полтава – Харків) жодних грабунків, чи якихось насильств над нашим населенням не чинилося союзними арміями. Бували дрібні непорозуміння між місцевим населенням і поодинокими особами союзників, але ці непорозуміння виникали на ґрунті незрозуміння один одного. Українські люди не знали німецької мови, а німці не знали української. Німецьке командування негайно повідомляло мене про це польовим телефоном [...], я посилав старшину, що добре знав обидві мови [,] і непорозуміння усувалось»³³.

Там, де не було утисків, ставлення українських громадян до німецьких військ залишалось нейтральним або позитивним. Священик Йосип Федоровський, персонаж оповідання «Спокуса» (1967) українського письменника Б. Антоненка-Давидовича (у 1918 р. – вояка Запорізької дивізії), три з половиною роки, поки тривала Світова війна, з амвону підносив молитви за забезпечення батьківщини від іноземного нашестя. «Не допомогли екстенії [...]

29 Grelka F. Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005. S. 138.

30 Чого прийшли німці на Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови. Київ: Відродження, 1918. С. 10.

31 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. ф. 3766. оп. 1. спр. 71, 172

32 Дорнік В. (Уклад.). Україна між самовизначенням і окупацією: 1917–1922 роки. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 281.

33 Шаповал О. Ювілей правдивої національної революції на Україні. *Гетьманський альманах*. 2003. Вип. 2. С. 54.

проти навали іноплеменників: [...] прийшли на Україну німці, промарширували й через повітове місто, спинялись і на Юр'ївщині, бігали по дворах, питаючись у хазяйок «млека» та «яйок». Правду кажучи, ніхто в місті з добропорядних людей і не журився з цієї навали: німці відновили лад, ніхто більше не стріляв на вулицях, люди вільно продавали й покупали на базарі, на головній міській вулиці знову відкрилися крамниці»³⁴. Напевно, значна частина мешканців Української Народної Республіки і Української Держави підтвердила б, що саме так усе й було.

Оповідь і пропаганда. То який же характер мала розповідь радянських істориків про німецьку військову присутність в Україні 1918 р. – науковий чи пропагандистський?

Наука – це діяльність, спрямована на з'ясування неясного. Прагнучи знайти відповідь на питання, яке ще не має відповіді, науковець збирає дані, піддає їх аналізу і в результаті доходить певного висновку. Пропаганда як складник маніпулятивної діяльності – це «спосіб подання інформації, що поєднує неправду й правду, який здійснює вплив на поведінку і розробку певних поглядів тієї чи іншої групи»³⁵. Політичний пропагандист отримує від політичного керівництва сформовану ідею – вже готовий висновок – і намагається «заштовхнути» цей постулат в уми людей.

Радянські історики, які писали про німецькі війська в Україні 1918 р., виступали саме як пропагандисти. Вони не мали на меті встановити, що відбувалося насправді. Їхнє завдання полягало в іншому – поширювати твердження державної ідеології («ідеологічно заангажоване тлумачення»³⁶) про існування в Україні 1918 р. німецького «колоніального режиму». В межах цієї пропагандистської схеми вони розробили наукоподібний виклад про «німця-грабіжника».

Ідеологічну основу їх розповіді про «колоніальне пограбування України німецькими окупантами у 1918 р.»³⁷ становили державні доктринальні тексти – твори й промови очільників Радянського Союзу та керівні документи Комуністичної партії. Саме там містилася думка про німецьких військовиків як визискувачів України 1918 р., яку радянські історики мали обстоювати в своїх працях. Наприклад, офіційна історія партії більшовиків (1938) містила таке формулювання: «німецькі імперіалісти [...] відірвали від Радянської Росії [...] Україну, ввели на Україну на прохання білогвардійської Української Ради свої війська й стали нелюдськи грабувати й гнобити український народ»³⁸.

Теза про німецький «колоніальний режим» в Україні 1918 р. була сформована радянськими ідеологами у 1918 р. і зберігалася до кінця радянської доби. Одні й ті самі формулювання знаходимо в резолюції проведеного влітку 1918 р. I-го з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України: («військова диктатура германського імперіалізму [...] з неймовірною лютістю розвила систему грабежу, збройного насильства й нещадного придушення найменших проявів революційного протесту українських робітничо-селянських мас»)³⁹, та в підручнику з історії комуністичної партії, виданому в роки «розвиненого соціалізму» («незліченні біди принесли трудящим [...] германські й австро-угорські окупанти», «зайняті ними райони було піддано пограбуванню», «загарбники жорстоко розправлялися з патріотами, які вставали на захист своєї Батьківщини»)⁴⁰. Відповідно,

34 Антоненко-Давидович Б. Смерть; Сибірські новели; Завищені оцінки: Повісті, новели, оповідання. Київ: Радянський письменник, 1989. С. 456.

35 Джонгман А. Д., Шмид А. П. Словарь по правам человека. Лейден, 1994. С. 59.

36 Єфименко Г. Невмиручі міфологеми радянської історіографії (на прикладі відносин між УСРР та РСФСР в 1917–1923 рр.). *Світло й тіні радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції* (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С.33.

37 Тичина В. Колоніальне пограбування України німецькими окупантами у 1918 р. *Питання історії народів СРСР*. 1968. Вип. 7. С. 12–22.

38 История Всесоюзной коммунистической партии (большеви́ков). Краткий курс под редакцией комиссии ЦК ВКП(б), одобрен ЦК ВКП(б). 1938 год. Москва: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1946. С. 217, 218.

39 Рибалко И. (Ред.). Гражданская война на Украине 1918–1920: Сборник документов и материалов. Киев: Наукова думка, 1967. Т. 1., Кн. 1. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. С. 215

40 Пономарев Б. (Руков. авт. коллектива). История Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Издательство политической литературы, 1976. С. 263.

оповідь радянських істориків про «німця-грабіжника», що спиралася на ці партійні документи, в основних своїх положеннях і висновках залишалася незмінною протягом усього радянського періоду.

Радянські історики не були єдиними творцями пропагандистського стереотипу «німця-грабіжника» в Україні 1918 р. Розповідь про запроваджений військами Центральної держави «кривавий терористичний режим»⁴¹ і про намагання цих військ «викачати й вивезти з України у «фатерлянд» якомога більше продовольства, сировини та ін.»⁴² містилася не лише в історичних статтях і монографіях. Такі оцінки – похідні від державної ідеологічної установки – є в багатьох інших видах радянських текстів.

Зокрема, пасажі про «грабунок їства»⁴³ зустрічаємо в творах радянської художньої літератури. Так, у романі українського письменника С. Складенка «Шлях на Київ» (1936–1940) згадано, як повз українську столицю ешелонами «везли німці награбований хліб, цукор, залізо, везли худобу»⁴⁴. Схоже речення є і в романі російського письменника М. Островського «Так гартувалася сталь» (1932–1935): «Німці вивозили до Німеччини тисячами вагонів усе, що награбували на Україні: жито, пшеницю, худобу»⁴⁵.

А роман українського прозаїка П. Панча «Облога ночі» (1935) містить кілька «реквізичійних» епізодів. Наприклад, такий: «Увагу [...] привернув крик на вулиці. Репетував селянин на возі, запряженому сірим жеребцем. Двоє німецьких солдатів, вхопивши за вуздечку коня, силувалися спрямувати його під паркан, а селянин, хльоскаючи його по гладких крижах віжками, звертав на дорогу. [...] Підбіг третій солдат і схопив у свої руки віжки. Під парканом жеребця випрягли з воза, а отетерілому селянинові видали білий клаптик паперу [...], списаний олівцем. [...] Зрозуміти його зміст, крім цифр «24» і «1918», ніхто не міг. Але цифри визначали тільки дати: 24 квітня 1918 року»⁴⁶.

Гнівні випадки проти «німців-визискувачів» в Україні 1918 р. присутні й на сторінках універсальних масових видань. Як приклад, наведемо уривок зі статті «Громадянська війна на Україні», розміщеної (без зазначення автора) в календарі-довіднику на 1945 р. Цей фрагмент прикметний тим, що в стислій формі викладає увесь комплекс термінів і суджень, сполучених у радянській пропаганді з темою «спроби німецьких [...] імперіалістів поневолити український народ»⁴⁷, демонструє звичайні для радянської оповіді стиль і тон: «За допомогою українських буржуазних націоналістів німці почали шалено грабувати народне господарств. Українське селянство, що тільки за Радянської влади одержало землю, було позбавлено її. Німецькі окупанти забирали у селян останній хліб і вивозили його з України. Промисловість України руйнували німці. Робітників прирікали на голодне існування. В країні панував шалений терор. За всякий прояв протесту, а то й без всякої провини, людей вішали, розстрілювали, кидали в тюрму. На села, що не хотіли коритися німцям і виконувати їхні вимоги, посиляли каральні експедиції. Такі села спалювали, а населення винищували»⁴⁸.

Потрібно визнати, що зусилля радянської пропаганди із формування й провадження в масову свідомість образу «німця-грабіжника» були цілком успішними. Гранично проста, однозначна, категорично висловлена, безліч разів повторена, думка про німецьких військовиків в Україні 1918 р. як визискувачів міцно закарбувалася в пам'яті радянських людей.

41 Раковський Н. Крах австро-германської окупації на Юге України в 1918 г. *История СССР*. 1961. № 2. С. 138.

42 Рибалко І. (Ред.). Гражданская війна на Україні 1918–1920: Сборник документів и матеріалів. Київ: Наукова думка, 1967. Т. 1., Кн. 1. Освободительная війна українського народу против немецко-австрийских окупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. С. XX.

43 Смолич Ю. Інтервенція. *Вся влада Радам! Революційні події 1917–1920 рр. на Україні. Вірші. Оповідання. Нариси. Фейлетони*. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957. С. 374.

44 Складенко С. Шлях на Київ. Роман. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1947. С.3.

45 Островський М. Твори в трьох томах. Том 1. Як гартувалася сталь. Роман. Київ: Молодь, 1974. С. 45.

46 Панч П. Голубі ешелони. Облога ночі. Олександр Пархоменко. Роман, повісті. Київ: Радянський письменник, 1978. С. 111.

47 Шуйський Г. (Відпов. ред.). Календар довідник на 1945 рік. Київ: Українське державне видавництво, 1945. С. 134

48 Шуйський Г. (Відпов. ред.). Календар довідник на 1945 рік. Київ: Українське державне видавництво, 1945. С. 135.

Висновки

Спираючись на повідомлення про випадки, коли німецькі армії в Українській Народній Республіці та в Українській Державі безоплатно або з виплатою малої компенсації вилучали майно у власників (зокрема, продовольство в його виробників), радянська пропаганда створила концепт «німців-грабіжників», які в 1918 р. піддали Україну жорсткому спустошенню, геть розорили українське село. Роботи радянських істориків про діяльність німецьких військ в Україні 1918 р. приховували, що зазначені випадки були не нормою, а порушенням, не правилом, а винятком, і перебільшували їх масштаби. Версія про німецький «грабіжницький колоніальний режим» в Україні 1918 р. активно насаджувалася пропагандою протягом усього радянського періоду. Крім численних публікацій на історичну тематику, вона була представлена в багатьох інших видах текстів, зокрема у творах української радянської літератури.

Фінансування

Стаття містить результати за темою фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

References:

1. Antonenko-Davydovych, B. (1989). *Smert; Sybirski novely; Zavyshcheni otsinky: Povisti, novely, opovidannia*. [Death; Siberian Novels; Overestimated Estimates: Stories, Novels, Essays]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
2. Belan, Yu. (1960). *Otechestvennaya vojna ukrainskogo naroda protiv nemeckih okkupantov v 1918 godu*. [Patriotic war of the Ukrainian people against the German occupiers in 1918]. Kyiv: Izdatelstvo Kievskogo universiteta. [in Russian].
3. Bilodid, I. (Ed.) (1971). *Slovyk ukrainskoi movy*. [Dictionary of the Ukrainian language], 2. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Choho pryishly nimtsi na Ukrainy? Ofisialni povidomlennia, dymky, rozmovy. [Why did the Germans come to Ukraine? Official messages, opinions, conversations] 1918. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Dornik, W. (Ed.). (2015). *Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917–1922 roky*. [Ukraine between self-determination and occupation: 1917–1922]. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
6. Dzhongman, A. D. & Shmid, A. P. (1994). *Slovar' po pravam cheloveka*. [Dictionary of Human Rights]. Leiden. [in Russian].
7. Fedyshyn, O. (1971). *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918*. New-Brunswick; New Jersey: Rutgers University Press. [in English].
8. Glyadkovskaya, A. (1955). *Partizanskoe dvizhenie na Yuge Ukrainy (Hersonshina) protiv avstro-nemeckih okkupantov v 1918 g.* [Partisan movement in the South of Ukraine (Kherson region) against the Austro-German invaders in 1918]. *Naukovi zapiski Lvivskogo Derzhavnogo Universitetu imeni Ivana Franka*. [Scientific notes of the Ivan Franko Lviv State University]. *Seriya istorichna* [Historical series]. vol. 36, 6, 12 – 34. [in Russian].
9. Grelka, F. (2005). *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. [in German].
10. Hmel', I. (Ed.). (1987). *Istoriografiia istorii Ukrainskoj SSR*. [Historiography of History of the Ukrainian SSR]. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
11. *Istoriya Vsesoyuznoj kommunisticheskoy partii (bolshevikov). Kratkij kurs pod redakciej komissii CK VKP(b), odobren CK VKP(b). 1938 god (1946.)* [History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks). A Short Course Edited by the Commission of the Central Committee of the CPSU (b), approved by the Central Committee of the CPSU (b) 1938.]. Moskva: OGIz, Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
12. Ivashchenko, V. Taranenko, O. (2013). *Radianska istoriografiia podatkovoi polityky uriadiv Hetmanatu P. Skoropadskoho*. [Soviet Historiography of Tax Policy of the Governments of the Hetmanate of P. Skoropadsky]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. [National and Historical Memory], 7, 156–163. [in Ukrainian].
13. Kovalova, N. (2016). *Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikty interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902–1922 rr.* [Peasants, landowners and the state: conflicts of interests. «Agrarian Revolution» in Ukraine 1902–1922]. Dnipropetrovsk: Lira. [in Ukrainian].

14. Kuraiev, O. (2009). Polityka Nimechchyny y Avstro-Uhorshchyny v Pershii svitovii viini: ukrainskyi napriamok. [Policy of Germany and Austria-Hungary in the First World War: the Ukrainian direction]. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Lavrov, P. (1949). Razrushenie selskogo hozyajstva i ograblenie krestyanstva Ukrainy germanskimi okkupantami v 1918 godu. [Destruction of agriculture and robbery of the peasantry of Ukraine by the German occupiers in 1918]. *Istorichnij zbirnik Kiyivskogo derzhavnogo universitetu im. T. G. Shevchenka. [Historical collection of T. G. Shevchenko Kiev State University]*, 2, 181–203. [in Russian].
16. Liholat, A. (1954). Razgrom nacionalisticheskoy kontrrevolyucii na Ukraine (1917–1922 gg.). [The defeat of the nationalist counter-revolution in Ukraine (1917–1922)]. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury [in Russian].
17. Lobodaiev, V. (2010). Revoliutsiina stykhiia. Vilkozatskyi rukh v Ukraini 1917–1918 rr. [Revolutionary element. Free Cossack movement in Ukraine 1917–1918]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
18. Lobodaiev, V. (Ed.). (2017). Viina z derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rokiv. [The war against the state or for the state? The peasant uprising movement in Ukraine of 1917–1921 years]. Kharkiv: KSD. [in Ukrainian].
19. Los, F. & Spickij, V. (1970). Istoriya Ukrainskoj SSR. Posobie dlya 9-10 klassov. [History of the Ukrainian SSR. Textbook for 9–10 grades]. Kiev: Radyanska shkola. [in Russian].
20. Malynovsky, B. (2025). Procurement activities of German troops in Ukraine (February – April 1918). *Skhidnoevropejskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 36: 100–112. [in English].
21. Malynovska, T. & Malynovsky, B. (2018). Vojska Central'nyh derzhav v Ukraine (1918 g.): narusheniya i material'nyj ushcherb. [Troops of the Central States in Ukraine (1918): cases of violations and material damage]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoj istorii – Modern Studies in German History*. 102–108. doi: 10.15421/311808. [in Russian].
22. Mitin, M. & Minc, I. (1943). Razgrom nemeckih zahvatchikov v 1918 godu. [The defeat of the German invaders in 1918]. Moskva: OGIS, Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
23. Nikolnikov, G. (1981). Brestskij mir i Ukraina. [The Peace of Brest and Ukraine]. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
24. Ostrovskiy, M. (1974). Tvory v trokh tomakh. Tom 1. Yak hartuvalasia stal. [Works in Three Volumes. Volume 1. How Steel Was Tempered]. Kyiv: Molod. [in Ukrainian].
25. Panch, P. (1978). Holubi eshelony. Obloha nochi. Oleksandr Parkhomenko. Roman, povisti [Blue Trains. Night Siege. Oleksandr Parkhomenko. Novel, stories]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
26. Pavliuk, P. (Ed.) (1967). Ukrainska RSR v period hromadianskoi viiny 1917–1920 rr. [Ukrainian Russian Socialist Republic during the Great War of 1917 – 1920]. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 1. [in Ukrainian].
27. Petrov, V. (1980). Otrazhenie Stranoj Sovetov nashestviya germanskogo imperializma v 1918 godu. [The Soviet Union's resistance to the invasion of German imperialism in 1918]. Moskva: Nauka. [in Russian].
28. Petrov, Yu. (Head of the authors' team). (1958). Istoriya grazhdanskoj vojny v SSSR. T. 3. Uprochenie Sovetskoj vlasti. Nachalo inostrannoj voennoj intervencii i grazhdanskoj vojny (noyabr' 1917 g. – mart 1919 g.). [History of the Civil War in the USSR. Vol. 3. Consolidation of Soviet Power. The Beginning of Foreign Military Intervention and Civil War (November 1917 – March 1919)]. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
29. Polyakov, Yu., Shishin, V., Muhachev, Yu., Spirin, L. & Volkov, F. (1987). Antisovetskaya intervenciya i ee krah. 1917–1922. [Anti-Soviet intervention and its collapse. 1917–1922]. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
30. Ponomarev, B. (Head of the authors' team) (1976). Istoriya Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuzu. [History of the Communist Party of the Soviet Union]. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
31. Premysler, I. (1936). K istorii germanskoj okkupacii na Ukraine v 1918 g. [On the history of the German occupation of Ukraine in 1918]. *Pod marksistsko-leninskim znamenem [Under the Marxist-Leninist banner]*, 3 (13), 27–38. [in Russian].
32. Premysler, I. (1938). Germanskaya okkupaciya na Ukraine v 1918 godu. [German occupation in Ukraine in 1918]. *Istoricheskij zhurnal [Historical journal]*, 1, 75–84. [in Russian].

33. Rakovskij, N. (1961). Krah avstro-germanskoj okupacii na Yuge Ukrainy v 1918 g. [The collapse of the Austro-German occupation in the South of Ukraine in 1918.]. *Istoriya SSSR [History of the USSR]*, 2, 135–143. [in Russian].
34. Rybalko, I. (Ed.) (1967). Grazhdanskaya voyna na Ukraine 1918–1920 : Sbornik dokumentov i materialov. [The Civil War in Ukraine 1918–1920: A collection of documents and materials]. 1. Kyiv. [in Russian].
35. Shapoval, O. (2003). Yuvilei pravdyvoi natsionalnoi revoliutsii na Ukraini. [Anniversary of the true national revolution in Ukraine]. *Hetmanskyi almanakh – Hetman almanac. (2)*, 48–56. [in Ukrainian].
36. Shujis'kij, G. (Ed.). (1945). Kalendar dovidnyk na 1945 rik. [Calendar handbook for 1945]. Kyiv: Ukrain-ske derzhavne vydavnytstvo. [in Ukrainian].
37. Skliarenko S. D. (1947). Shliakh na Kyiv. Roman. [The Road to Kyiv. Novel]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. [in Ukrainian].
38. Smolych, Yu. (1957). Interventsiia. [Intervention]. *Vsia vlada Radam! Revoliutsiini podii 1917–1920 rr. na Ukraini. Virshi. Opovidannia. Narysy. Feiletony. [All power to the Soviets! Revolutionary events of 1917–1920 in Ukraine. Poems. Stories. Essays. Feuilletons]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 372–375. [in Ukrainian].
39. Suprunenko, N. (1966). Ocherki istorii grazhdanskoj vojny i inostrannoj voennoj intervencii na Ukraine (1918–1920). [Essays on the History of Civil War and Foreign Military Intervention in Ukraine (1918–1920)]. Moskva: Nauka. [in Russian].
40. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy – CSAHAAU. [Central State Archive of the Highest Authorities and Administration of Ukraine]*.
41. Tychyna, V. (1968). Borotba proty nimetskykh okupantiv i vnutrishnoi kontrrevoliutsii na Ukraini u 1918 rotsi. [The struggle against the German occupiers and the internal counterrevolution in Ukraine in 1918]. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu. [in Ukrainian].
42. Tychyna, V. (1968). Kolonialne pohrabuvannia Ukrainy nimetskyymi okupantamy u 1918 r. [Colonial Robbery of Ukraine by German Occupiers in 1918]. *Pytannia istorii narodiv SRSR. [Questions of the History of the Peoples of the USSR]*. 7, 12 – 22. [in Ukrainian].
43. Ushakov, D. (Ed.) (1940). Tolkovyj slovar russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language], vol. 4. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo inostrannykh i nacionalnykh slovarej. [in Russian].
44. Yefimenko, H. (2015). Nevmyrushchi mifolohemy radiaskoi istoriohrafii (na prykladi vidnosyn mizh USSR ta RSFSR v 1917–1923 rr.). [Immortal mythologemes of Soviet historiography (on the example of relations between the Ukrainian SRR and Russian SFSR in 1917–1923)]. *Svitlo y tini radiaskoho istoriopysannia: Materialy miznarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, Ukraina, 22–23 travnia 2013 r. [Light and shadows of Soviet historiography: Proceedings of the international scientific conference (Kyiv, Ukraine. 22–23 May 2013)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
45. Zakharchenko, P. (1997). *Selyanska vijna v Ukrayini: rik 1918*. [Peasant War in Ukraine: Year 1918]. Kyiv: Nichlava. [in Ukrainian].
46. Zastavenko, H. (1959). *Krakh nimetskoï intervencii na Ukraini v 1918 r.* [The break-up of the German intervention in Ukraine in 1918 y.]. Kiev: Derzhpolitvudav USSR. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Receive: 23.10.2025

Схвалено до друку / Accepted: 10.12.2025

Опубліковано / Published: 30.12.2025